

תפילות לגשם - במדרש

מים ראשונים: כבר הקדמנו לסקור את התפילות לגשם במקרא בדברינו [תפילות לגשם במקרא](#) במועד זה בשנה האחרת. שם הבטחנו להמשיך, כמתבקש, בתפילות לגשם במדרש והנה הגיע מועד פירעון השטר. עם זאת, ברור שאיננו מתיימרים לכסות את כל התפילות לגשם המצויות במדרש!

גשם בראשית - בראשית רבה פרשה יג

"כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ" - מזכיר שם מלא על עולם מלא.¹ א"ר חלפאי: כשם שהוא מזכיר שם מלא על עולם מלא, כך הוא מזכיר שם מלא בירידת גשמים. אמר ר' שמעון בר יוחאי: שלושה דברים שקולים זה בזה, ואלו הם: ארץ, אדם ומטר ... שאם אין ארץ אין מטר ואם אין מטר אין ארץ ואם אין שניהם אין אדם. אמר ר' הושעיה: קשה היא גבורת גשמים שהיא שקולה כנגד כל מעשה בראשית.²

"ואדם אין לעבוד את האדמה" - ואדם אין להעביד את הבריות להקב"ה, כאלהו וכחוני המעגל.³

תפילת ר' חנינא בן דוסא מול תפילת הכהן הגדול - תענית כד ע"ב

רבי חנינא בן דוסא הוה קא אזיל באורחא, אתא מיטרא. אמר לפניו: ריבונו של עולם, כל העולם כולו בנחת וחנינא בצער? פסק מיטרא. כי מטא לביתה, אמר לפניו: ריבונו של עולם! כל העולם כולו בצער, וחנינא בנחת? אתא מיטרא. אמר רב יוסף: מאי אהניא ליה צלותא דכהן גדול לגבי רבי חנינא בן דוסא.⁴ דתנן: היה מתפלל תפילה קצרה בבית החיצון.⁵ מאי מצלי? רבין בר אבא בר אדא דאמרי תרוייהו משמיה דרב יהודה: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו גשומה ושחונה.⁶ שחונה מעלייתא היא? אדרבה, גריעותא היא! אלא: אם שחונה - תהא גשומה וטלולה.⁷ ואל יכנס לפניך תפילת עוברי דרכים.⁸

¹ שם מלא - ה' אלהים, שם הוי"ה ושם אדנות. כמו "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים", שם שאגב מאפיין את כל פרק ב של ספר בראשית, סיפור הבריאה השני. "הארץ" כאן שבבריא הוא לפיכך "עולם מלא".

² ומכאן אולי גם טעם מעניין נוסף לקריאת ספר בראשית בשמיני עצרת שמחת תורה בו גם מתחילים להזכיר גבורות גשמים. השנה החקלאית וספר בראשית קשורים בגשם הראשון שהקב"ה המטיר על האדמה לאחר בריאת האדם, הוא הגשם הראשון שאנו מייחלים לו עם פרוס השנה החקלאית החדשה, שהיא מעין בריאה מתחדשת בכל שנה ושנה. ומה עם שמחת תורה? גם כאן יש קשר יפה לגשם: "אמר ר' תנחום בר חייה: גדולה ירידת גשמים ממתן תורה, שמתן תורה שמחה לישראל, וירידת גשמים שמחה לכל העולם, לבהמה ולחיה ולעופות, שנאמר: פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים סה ז)" (מדרש תהלים (בובר) מזמור קיז). על שמחת גשם לכל העולם, ראה דברים רבה ז ז בשיח של ר' יוחנן

³ שידעו להתפלל על הגשם ואחרים שנראה להלן. בחרנו לפתוח במדרש זה אשר מקשר בין התפילות לגשם במקרא והתפילות במדרש שנראה להלן. מדוע באמת לא המטיר ה' אלהים מטר מיד לאחר בריאת העולם? תשובת המקרא היא פשוטה: "ואדם אין לעבוד את האדמה". אבל המדרש דורש: אין בני אדם **שיתפללו** על הגשם. שלושה דברים שקולים ושלושים זה בזה, אומר ר' שמעון בר יוחאי: ארץ, אדם ומטר. הארץ והמטר משתוקקים וצריכים זה לזה, אבל שניהם גם יחד צריכים "לצלע השלישית" - האדם. לטבע לבד אין קיום (לא כולם בימינו יסכימו עם דעה זו) והוא משתוקק לתפילת האדם. נכון שאם אין ארץ ומטר אין אדם. אבל נכון גם שאם אין אדם שיתפלל, אין מטר וממילא אין גם ארץ. ראה גם בראשית רבה יג ט: "מפני ד' דברים חזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן ... שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה ... לשום שפלים למרום". ולעצם קביעת המדרש שאליהו וחוני הם מתפללי הגשם המובהקים, יש לדון ולהשיב, כפי שנראה להלן. שים לב שהמדרש נוקט בלשון: "להעביד את הבריות להקב"ה" ולא להתפלל. בכך הוא רומז ללשון המקרא: "ואדם אין לעבוד את האדמה" אבל גם מדבר בלשון חכמים שעבודה היא תפילה.

⁴ מה מועילה תפילתו של הכהן הגדול לגבי תפילתו של "עושה נפלאות" כר' חנינא בן דוסא! ברצותו, כשהולך בדרך והגשם מפריע לו, עוצר את המטר; וברצותו, כשהגיע לביתו ויושב ספון בו, מחדש את המטר.

⁵ מסכת יומא פרק ה משנה א: "... ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון ולא היה מאריך בתפילתו שלא להבעית את ישראל".

⁶ הגמרא כאן (וכן במקבילה במסכת יומא) שואלת איך תיתכן שנה שחונה (חמה) יחד עם גשומה ולכן משנה את הנוסח ל: "גשומה אם שחונה", היינו, אם נגזר עליה שתהיה שחונה (חורף חם שפירושו בד"כ גם מיעוט גשמים), תשתנה לגשומה. אבל הנוסח בירושלמי הוא: "שחונה, גשומה וטלולה". נראה שהירושלמי, שהכיר אולי טוב יותר את אקלים ארץ ישראל, איננו רואה כאן כל בעיה. התפילה היא שיהיה חורף גשום (ואח"כ גם קיץ עם הרבה טל), בלי קרה שפוגעת ביבולים.

⁷ לצד תפילותינו על הגשם (המטר) מן הראוי לזכור תמיד את הטל שחינויותו רבה לא רק בחודשי הקיץ הארוכים בהם פוסק הגשם אלא גם בחורף. אולי בגלל ההפסקות הארוכות שיש לעתים בין גשם לגשם. ראה דברינו בשבח הטל בדף [לך לשלום גשם](#) - **בוא בשלום טל** במועד תן טל ומטר - ז' בחשוון. ראה שם בפרט קללת אליהו שבשעת כעסו על עם ישראל גזר "חי ה' ... אם יהיה השנים האלה טל ומטר וכו'" ומדרש תנחומא הקובע שעל המטר שמע לו הקב"ה, אבל על הטל לא שמע.

⁸ למקורות נוספים לתפילת הכהן הגדול, ראה יומא נג ע"ב, ירושלמי יומא פרק ה דף מב עמוד ג, ויקרא רבה כ, פסיקתא דרב כהנא כו, תנחומא פרשת אחרי מות ועוד. ראה דברינו [תפילת הכהן הגדול ביום הכיפורים](#). הבאנו מקור זה בגלל הסיפור על ר' חנינא בן דוסא שתפילתו גברה על זו של הכהן הגדול. ובאמת צריך להבין איך ר' חנינא בן דוסא עשה מעשה זה שהוא לכאורה אנוכי ובלתי מתחשב, אלא אם נאמר שהייתה זו שנת ברכה ולא חסרו גשמים. והמאיר עינינו עוד בהבנת סיפור זה, יבורך.

חוני המעגל ואבא חלקיה - מסכת תענית דף כג עמוד א, עמוד ב

תנו רבנן: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים! התפלל ולא ירדו גשמים. עג עוגה ועמד בתוכה... אמר לפניו: ריבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך.⁹

אבא חלקיה בן בנו של חוני המעגל היה, וכשנצרך העולם לגשם היו חכמים שולחים אצלו שיבקש רחמים וירד גשם. פעם אחת נצרך העולם לגשם, שלחו חכמים שני תלמידי חכמים אליו שיבקש רחמים וירד גשם... אמר לאשתו: יודע אני שחכמים באו משום הגשם, נעלה לגג ונבקש רחמים, אולי יתרצה הקב"ה ויביא מטר, ולא נחזיק טובה לעצמנו... קדמו ועלו העננים מאותה פינה שאשתו עמדה בה...¹⁰

תפילת אליהו - מדרש תהלים (בובר) מזמור קיז

... היה הקב"ה מפתח לאליהו שילך ויראה אל אחאב, שנאמר: "לך הֲרָאָה אֶל אַחָאָב וְאֶתְנֶה מִטֶּר עַל פְּנֵי הַקָּדְמָה" (מלכים א יח א).¹¹ אמר לו אליהו: היאך אני הולך, ועד עכשיו לא עשה עוד תשובה?! אמר לו הקב"ה: כשהייתי משקה את עולמי, אדם אחד היה בעולם והשקיתי את עולמי בעבורו, שנאמר: "ואד יעלה מן הארץ" (בראשית ב ו), אף עכשיו: "לך הראה אל אחאב ואתנה מטר" (מלכים א יח א).¹²

תפילת המזכה בקידוש ומלמד התינוקות - מסכת תענית דף כד עמוד א

רבי גזר תענית ולא בא הגשם. ירד לפניו שליח הציבור אילפא, אמר: "משיב הרוח" – ונשבה הרוח. "מוריד הגשם" – ובא הגשם. אמר לו: (רבי לאילפא): מה מעשיך?¹³ אמר לו: אני גר בעיירה שהיא דחוקה בכסף ואין בה יין לקידוש ולהבדלה.. ואני טורח ומביא יין לקידוש ולהבדלה ומוציא אותם ידי חובתם.

רב הזדמן למקום אחד, גזר תענית ולא בא הגשם. ירד לפניו שליח הציבור, אמר משיב הרוח ונשבה הרוח, אמר מוריד הגשם – ובא הגשם.¹⁴ אמר לו: מה מעשיך? – אמר לו: מלמד תינוקות אהי, ואני מקריא (מלמד מקרא) לבני עניים כבני עשירים. וכל מי שאין לו לשלם, אינני לוקח ממנו דבר. ויש לי בריכה של דגים, וכל ילד שמתרשל בלימודו, אני משחד אותו בהם. ואני מרגיע אותו ומפייס אותו עד שהוא בא וקורא.¹⁵

⁹ סיפור חוני המעגל הוא מתפילות הגשם הידועות ביותר במדרש ואף אנו שלחנו בו יד בדברינו **סיפור חוני המעגל – עיון מחדש** בשמיני עצרת. ראה אזכורו של חוני המעגל גם בדברינו **בשוב ה' את שיבת ציון** ביום העצמאות. עכ"פ, ידועה בקורתם של חז"ל על מעשיו של חוני, כפי שבאו בדבריו של ר' שמעון בן שטח: "צריך אתה להתנדות, ואלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי. אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו" (ברכות יט ע"א, תענית שם).

¹⁰ הסיפור של אבא חלקיה נכדו של חוני המעגל, הוא המשך של סיפור חוני הסבא ובא להציג את שיטת חכמים שלא נחה דעתם ממה שעשה חוני המעגל ובקשו להראות שכוח הנכד שפעל בתפילה ומעשים טובים עדיף מכוח הסבא "עושה הנפלאות". ואגב אורחה למדנו שכוחה של האישה עדיף על שניהם, משום שקרובה הנאתה את העניים מפני שהיא מצויה בבית ופיתה בידה. (כך גם כוחה של אשתו של מר עוקבא בגמרא כתובות סז ע"ב). ראה שם עוד הסיפור על נכד נוסף של חוני המעגל, חנן הנחבא: "חנן הנחבא בר ברתיה חוני המעגל הוה. כי מצטרק עקלמא למיטרא הוה משדרי רבנן ינוקי דבי רב לגביה, ונקטי ליה בשיפולי גלימיה ואמרו ליה: אבא, אבא, אבא, הב לן מיטרא. - אמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, עשה בשביל אלו שאין מכירין בין אבא דיהיב מיטרא לאבא דלא יהיב מיטרא". וכבר הקדשנו דף מיוחד **לחוני המעגל** (ושני נכדיו) במועד זה.

¹¹ אליהו הוא שעוצר את המטר, בפרק יז הקודם, בפרק יח במלכים א, לאחר תום הטקס בהר הכרמל: "וְאֵלֶּיָּהוּ עָלָה אֵל אֲשֶׁר עִמָּדָתִי לִפְנֵי אֵם יְהוָה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לִפְנֵי דָבָר". במקרא לא ברורה הסיבה לגזרה זו, והמדרש, במסכת סנהדרין קיג ע"א, מציע הסבר הקשור לפרשת חיל בית האלי שבנה את יריחו ושפל את שני בניו (מלכים א סוף פרק טז). עכ"פ, כל אותם שלוש השנים, בהם אליהו עצמו נאלץ לנדוד צפונה בעקבות הבצורת הקשה, לא התרכז לבו ולא ביקש רחמים על ישראל ולא התפלל לגשם. וכאן, הקב"ה מצווה אותו ללכת ולהיראות אל אחאב (ואולי גם לעשות מעשה שלא פורש בכתוב) ואז הקב"ה יחדש את הגשם ותיפסק הבצורת. אז איפה כאן תפילתו של אליהו על הגשם?

¹² יש שרואים את תפילת אליהו לגשם בפסוקים הבאים, בפרק יח במלכים א, לאחר תום הטקס בהר הכרמל: "וְאֵלֶּיָּהוּ עָלָה אֵל רֹאשׁ הַכְּרָמֶל וַיְגַהֵר אֶרְצָהּ וַיִּשֶׂם פָּנָיו בֵּין בְּרָכָיו ... וַיְהִי בְשִׁבְעֵית וַיֹּאמֶר הִנֵּה עָב קִטְנָה כִּכְף אִישׁ עָלָה מִיָּם וַיֹּאמֶר עָלָה אֵמֶר אֶל אַחָאָב אֶסֶר וְרָד וְלֹא יַעֲצֹרְכָה הַגְּשָׁם". ראה פירושי רש"י ורד"ק שם. אבל גם לשיטתם, לא מיד נענה אליהו לתפילתו על הגשם, רק בפעם השביעית: "וַיֹּאמֶר אֵל נַעֲרוּ עָלָה נָא הַבֵּט דָּרְךָ יָם וַיַּעַל וַיִּבֶט וַיֹּאמֶר אֵין מְאוּמָה וַיֹּאמֶר שֶׁב שְׁבַע פְּעָמִים". לא באנו להאריך כאן בתפילת אליהו, אשר שייכת כאמור לחלק של **תפילות לגשם – במקרא**, רק רצינו להשלים את הערה 3 לעיל ולהראות, שעפ"י מדרש זה לפחות, חוני ואליהו אינם הדוגמאות הקלאסיות של תפילות לגשם ויש בעייתיות במעשיהם. ראה איך גם מדרש זה וגם מדרש בראשית רבה בו פתחנו מפרשים את הפסוק: "ואד יעלה מן הארץ" באופן שונה לחלוטין.

¹³ הטובים שבזכותם בא הגשם. פשיטא שלא התפילה עצמה היא הגורמת, אלא מעשיו הטובים של המתפלל. וכאן, שליח ציבור.

¹⁴ ראה סיפור זה "בריכת הדגים", בספרה של רות קלדרון, השוק, הבית, הלב – אגדות תלמודיות, הוצאת כתר, ירושלים, 2001.

¹⁵ פרק שלישי במסכת תענית מכיל סיפורים רבים על תפילות ותעניות לגשם, מהם שנענו ומהם שלא נענו ולא נוכל להביא את כולם. ראה שם שבת הנשיא (ראש הגולה?) גזרו תענית ולא ירד המטר ובא ר' אושעיא והטיח בהם ביקורת, שבהם, "עיני העדה", האשם. לעומתו ראה שם הסיפור על רבי יהודה נשיאה שגזר תענית ולא ירד גשם. נאנח ואמר: ראו ההבדל בין דורו של

הבת החצופה והבת הכשירה - תלמוד ירושלמי תענית פרק ג הלכה ד¹⁶

רבי יעזר עבד תעניתא ולא איתנחת מיטרא, עבד ר' עקיבה תענית ונחת מיטרא.¹⁷ נכנס (ר' עקיבא) ודרש לפניו. אמרשול לך. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו שתי בנות, אחת חצופה ואחת קשיחה. בכל פעם שצריכה הייתה החצופה לבקש איזה דבר נכנסה לפניו. אמר (המלך): תנו לה מה שרוצה ותלך לה. וכאשר הבת הכשירה נכנסה לבקש לפניו, היה מאריך רוחו והיה שמח לראותה ולשמוע את בקשותיה.¹⁸ וכי מותר לומר כן? אלא שלא לחלל שם שמים בי ר' אלעזר.¹⁹

המטפל בזנות - ירושלמי תענית פרק א הלכה ד

איתתמי לרבי אבהו פנטקקה וצלי ואתי מיטרא.²⁰ שלח ר' אבהו והביאו, אמר לו: מה אומנותך? אמר לו: חמש עבירות אני עושה בכל יום. אני שוכר זונות, משפך (ומייפה) את התיאטרון, מכניס את בגדי הזונות לרחיצה, מטפח ומרקד לפניו, ומנגן בכלי זמר לפניו.²¹ אמר לו: ומה טוב עשית? אמר לו: יום אחד, אותו אדם,²² היה מנקה את התיאטרון, באה אישה אחת ועמדה לפני העמודים ובכתה. ואמרת לי: מה לך? ואמרת לי: בעלה של אותה אישה²³ חבש בבית האסורים והיא מוכנה להשכיר עצמה לזנות.²⁴ ומכרתי את מיטתי והמצע שעליה ונתתי לה את הכסף ואמרת לי: לך ופדי את בעלך ולא תחטאי. אמר לו, ראוי אתה להתפלל ולהתענות.²⁵

תפילתו של ר' תנחומא - ויקרא רבה פרשה לד יד

בימיו של ר' תנחומא היו צריכין ישראל למטר. באו אצלו, אמרו לו: רבי, גזור תענית שירד מטר. גזר תענית פעם ראשונה ושניה ולא ירדו גשמים. פעם שלישית קם ודרש, אמר להם: כל העם יחלקו מצווה.²⁶ עמד אדם אחד, נטל ממה שהיה לו בתוך ביתו ויצא לחלק בשוק. פגעה בו גרושתו, אמרה לו: זכה בי,²⁷ שמיום שיצאה

שמואל הנביא שהתפלל וירד גשם אפילו בקיץ ובין דורי שאין תפילתי מועילה אפילו בזמן שצריך לגשם. ומתוך שהצטער כל כך וחלשה דעתו, בא הגשם. אנחה וחולשת הדעת גם הם תפילה. ראה שם על רב נחמן שחלשה דעתו וכן על רב פפא בעמוד הבא, שהתבייש מכך שהיה חלוש ולא צם בתענית וגם חולשות אלה הביאו את הגשם.

¹⁶ התמקדנו עד כאן בתלמוד הבבלי, נביא כעת גם סיפור או שניים מהתלמוד הירושלמי, גם הם ממסכת תענית.

¹⁷ ר' אלעזר עשה תענית ולא ירד מטר, ר' עקיבא עשה תענית וירד מטר. מכאן ואילך נביא את הירושלמי בתרגום לעברית בעזרת פירוש ידיד נפש.

¹⁸ ולא היה נותן לה מבוקשה מיד. והנמשל הברור הוא: אני ר' עקיבא כמו הבת החצופה ולפיכך נענו לי מיד ואילו ר' אלעזר הוא הבת הכשירה שהקב"ה מתאוה לשמוע תפילתו ובקשותיו. ראה המדרשים שהקב"ה מתאוה לתפילתם של הצדיקים, החל מהאמות העקרות (בראשית רבה מה ד) ועד בני ישראל במצרים ובים סוף (שמות רבה כא ה, שיר השירים רבה ב ב). ראה גם פרק קודם בירושלמי שם, תענית ב א, הביטוי "חציפא נצח לכשירא" בהקשר עם מעשיהם של אנשי נינוה שהרעיבו והצמיאו את הבהמות ואמרו לקב"ה: אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנחנו מרחמים עליהם". ראה דברינו [אנשי נינוה](#) ביום הכיפורים. אולי סיפור זה עומד ברקע של השאלה על רבי עקיבא: וכי מותר לעשות כן?

¹⁹ ראה שם גם על ר' יהושע בן לוי שהתפלל על אנשי הדרום וירדו להם גשמים ואילו ר' חנינא התפלל על אנשי ציפורי ולא ירדו להם גשמים. אמרו: לא ר' יהושע בן לוי מוריד גשמים לאנשי הדרום ולא ר' חנינא מונע גשמים מאנשי ציפורי. אלא אנשי הדרום לבם רך ונכנע ושומעים לדברי תוכחה ואנשי ציפורי לבם קשה ולא נכנעים מדברי תורה.

²⁰ נראה לר' אבהו (בחלומות) שאדם בשם פנטקקה (שהיה מפורסם בחטאים) יתפלל וירדו גשמים. (ואכן, אותו אדם התפלל וירדו גשמים). מכאן ואילך נביא את הירושלמי בתרגום לעברית בעזרת פירוש ידיד נפש.

²¹ יש מפרשים שמבינים שמעשים אלה הם מכוערים ומגונים, ראה פירוש פני משה שמוסיף שהיה מייפה את הזונות ומרקד לפניו "עד שיבואו המזנים אצלך". ולפיכך שואל אותו ר' אבהו: בכל זאת, איזה מעשה טוב עשית (שבזכותו ירדו גשמים)? אך יש שמפרשים שפנטקקה ניסה לשמר איזשהו צלם אנושי של הזונות ולהקל מעליהן את סבלן.

²² היינו הוא עצמו, דיבור עצמי בגוף שלישי.

²³ היינו היא עצמה, דיבור עצמי בגוף שלישי.

²⁴ ובממון שתקבל תפדה את בעלה.

²⁵ עוד בירושלמי שם הסיפור על החמר שמכר את חמורו על מנת שאשה לא תרד לזנות כדי לפדות את בעלה, על החסיד מכפר אימי שמזכיר מאד את הסיפור על אבא חלקיה שהזכרנו בקצרה לעיל ועוד. ובשני התלמודים לא סקרנו את כל הסיפורים והתפילות והרוצה להעמיק בנושא ישלים בעצמו.

²⁶ שהעיקר הוא לא התענית, אלא עשיית מעשים טובים. וכדברי המשנה במסכת תענית פרק ב משנה א: "... הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה (יונה ג') וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה". וסתם "מצווה" היא צדקה ומהמשך הסיפור אנחנו לומדים שר' תנחומא שילב בדרשתו את הפסוקים מישעיהו פרק נח שנראה להלן.

²⁷ זכה בי או סכה (הסתכל) בי היא לשון נקיה של בקשת נדבה. ראה בסימן ו לעיל באותו מדרש: "אמר ר' זעירא: אפילו שיחתם של בני ארץ ישראל תורה היא. כיצד? אדם אומר לחבירו: זכה בי, הזדכה בי, זכה עצמך בי. ר' חגי אומר: סכה בי, הסתכל בי.

אותה אישה מביתך לא ראתה טובה. כיון שראה אותה ערומה ובצרה גדולה נתמלא עליה רחמים ונתן לה, על שום "ומבשרך לא תתעלם".²⁸ צפה בהם אדם אחד, הלך ואמר לרבי תנחומא. אמר לו: רבי, מה אתה יושב כאן ועבירה כאן. אמר לו: מה ראית? אמר לו: ראיתי אדם פלוני מסיח עם גרושתו ונותן לה פרוטות. אילו לא שהוא חשוד עמה, היה מסיח עמה ונותן לה פרוטות? שלח ר' תנחומא והביאו. אמר לו: בני, אין אתה יודע שהעולם עומד בצער, בני אדם עומדים בצער, הבהמה עומדת בצער ואתה מבקש גרושתך ונותן לה פרוטות? אין אתה יודע שלא נאה הוא? אמר לו: ולא כך דרשת: "ומבשרך לא תתעלם"? ואתה אמרת: כל העם יצאו ויחלקו מצווה. עמדתי ונטלתי ממה שהיה בתוך הבית ויצאתי לחלק בשוק. פגעה בי גרושתי ואמרה לי: זכה באותה אישה שמיום שיצאה מביתך לא ראתה טובה! כיון שראיתיה ערומה ובצרה גדולה נתמלאתי עליה רחמים ונתתי לה על שום "ומבשרך לא תתעלם". באותה שעה הגביה רבי תנחומא פניו לשמים ואמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, ומה אם זה שהוא בשר ודם ואכזרי ולא היה עליו מזונותיה, נתמלא עליה רחמים ונתן לה, אנו שאנו בני בניך בני בחוניך אברהם יצחק ויעקב ומזונותינו עליך²⁹ - על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. באותה שעה ירדו גשמים ונתרווח העולם.³⁰

גשמים בעיתם - מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון, כ' באדר

ואומר ונתתי גשמיכם בעתם. ומעשה שנתענו בימי שמואל הקטן וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה כסבורים העם לומר שבת הוא להם.³¹ אמר להם: הרי אתם דומים למלך שכעס על בנו, אמר לאפוטרופוס שלו: אל תיתן לו פרנסתו, עד שיבכה ויתחנן לפני.³²

סכה בי - מה הייתי והסתכל בי - מה אני (כעת). ומצאנו בירושלמי מסכת פאה פרק ח הלכה ח וכן בירושלמי תענית פרק א הלכה ד את הביטוי: "זכה עמי".

²⁸ גם כאן הכוונה היא למעשים ולא לתענית, ולא בכדי מצוטט קטע זה מהפסוקים בישעיהו פרק נח (שאנו קוראים בהפטרות יום הכיפורים), פסוקים ה-ז: "הֲכִזָּה יִהְיֶה צוֹם אֲבָחֶרְהוּ יוֹם עֲנוֹת אָדָם נִפְשׁוֹ הִלְכָּךְ פֶּאֶגְמֵן רָאשׁוֹ וְשָׁק וְאָפֶר יִצְיֵעַ ... הֲלוֹא זֶה צוֹם אֲבָחֶרְהוּ פֶתַח חֲרָצְבוֹת רִשְׁעֵי הַתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפְשִׁים ... הֲלוֹא פִרְס לְרַעֲב לְחֶמְדָּ וְעִנְיִים מִרְדִּים תְּבִיא בֵּית פִּי תִרְאֶה עֵרֶם וְכִסְיֹתָי וּמִבְשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם".

²⁹ אחריות מזונותינו היא על הקב"ה ולפיכך מי שעושה צדקה כביכול ממלא את מקומו של הקב"ה. ראה ויקרא רבה לד ב: "מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי יט ז). - אמר ר' לעזר: כתוב: "נותן לחם לכל בשר" (תהלים קלו כה) ובא זה וחסף לו את המצווה. אמר הקב"ה: עלי לשלם לו גמולו, זהו שכתוב "וגמולו ישלם לו". וראה גם המשך המדרש שם: "ועבד לזה לאיש מלווה" (משלי כב ז) - אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול דרכו של לזה להיות עבד למלוה". שכביכול הקב"ה שהוא הלווה נעשה עבד למי שנותן את הצדקה שהוא המלווה, כיון שהוא נותן את הצדקה במקום הקב"ה. נושא זה גם היה לקנטור וניגוח בוויכוחים עם גויים שעזרה לעניים נראית להם התערבות במעשי האל. ראה הוויכוח של ר' עקיבא עם טורנוסורפוס שמתגרה בו ואומר: "אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן?" (בבא בתרא י ע"א, בדברינו [ר' עקיבא וטורנוסורפוס](#) בפרשת תזריע).

³⁰ מדרש זה, אגב, הוא על מצוות כי ימוך אחיך, מצוות צדקה, בפרשת בהר, סוף ספר ויקרא. ראה דברינו [מצוות צדקה](#) שם. ראה מקבילה בבראשית רבה לג ג. אם באמצע הסיפור אפשר היה לתמוה על ר' תנחומא ש"ירד" על אותו איש על סמך עדות של אדם אחר ושפט אותו לפני ששמע את גרסתו, בסוף הסיפור, אין לר' תנחומא שום היסוס והוא מקבל את גירסת אותו האיש בפשטות וללא כל פקפוק; ועוד הופך אותה לסיבה לתפילה למען הכלל. ועצם הרעיון של מחויבות גרוש כלפי גרושתו, צריך ברור והעמקה והמאיר עינינו יבורך. ואולי בנין אב ליחסים כאלה, על פי המדרש עצמו, הם יחסי אברהם והגר. ראה דברינו [קטורה](#) בפרשת חיי שרה.

³¹ ראה מסכת תענית פרק ג משנה ט: "היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה - לא ישלימו. לאחר הנץ החמה - ישלימו. רבי אליעזר אומר: קודם חצות, לא ישלימו; לאחר חצות - ישלימו. מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם רבי טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול". מסביר רש"י בגמרא: "קודם הנץ החמה לא ישלימו - דאכתי לא חל עלייהו תענית, כי נחתי גשמים". ולשיטת רבי אליעזר: "קודם חצות - דחצות זמן אכילה היא, מחצות ואילך חל התענית, כיון שלא סעדו בשעת סעודה". והעם חשב שהוא שבת, לא רק בגלל שנחסכה מהם התענית, אלא שראו בזה מעין הפסוק: "טרם יקראו ואני אענה" (ישעיהו סה כד).

³² שים לב שמדרש זה הוא על הפסוק "ונתתי גשמיכם בעיתם" בקטע הברכה שבפרשת בחוקותי. רוצה לומר, נכון שהגשם בא עוד לפני הנץ, אבל עובדה היא שגזרו תענית והשכימו להתפלל. ואילו הטיבו מעשיהם כל העת, היה מתקיים בהם "ונתתי גשמיכם בעיתם" ולא היה צורך לכל זה. כך נראה לנו לפרש מדרש זה. אבל בגמרא תענית כה ע"ב מופיע כל העניין באופן אחר: "שמואל הקטן גזר תעניתא וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה, כסבורין העם לומר שבחו של ציבור הוא, אמר להם: אמשול לכם [משל], למה הדבר דומה - לעבד שמבקש פרס מרבו, אמר להם: תנו לו ואל אשמע קולו. שוב שמואל הקטן גזר תעניתא, וירדו להם גשמים לאחר שקיעת החמה. כסבורים העם לומר שבחו של ציבור הוא, אמר להם שמואל: לא שבחו של ציבור הוא, אלא אמשול לכם משל, למה הדבר דומה - לעבד שמבקש פרס מרבו, ואמר להם: המתינו לו עד שיתמקמק ויצטער, ואחר כך תנו לו. ולשמואל הקטן שבחו של ציבור היכי דמי? - אמר משיב הרוח - ונשב זיקא, אמר מוריד הגשם - ואתא מיטרא". שמואל הקטן מחזיר אותנו לכל הגמרות שראינו לעיל של צדיקים, מהם נסתרים ומהם גלויים, שמספיק שהזכירו גבורות גשמים: משיב הרוח ומוריד הגשם, וכבר בא הגשם וזה שבחם. אך לפי המקור במגילת תענית, כאמור, השבח הגדול ביותר הוא: "אם בחוקותי תלכו ... ונתתי גשמיכם בעיתם", שכביכול אין צורך אפילו להזכיר גשמים ולשאול עליהם ודי לנו במעשים טובים. ולשבחו של שמואל הקטן עצמו, ראה סנהדרין יא ע"א, סוטה מח ע"ב, ירושלמי סוטה ט יג ועוד.

קריאת התורה בארץ ישראל - ספר האשכול (אלבק) הלכות קריאת התורה דף סו³³

ביום אחרון של חג קורין מצות וחוקים ... ואמר מר רב האי ז"ל: שמענו כי סימן הוא יש שקורין כי המצוה הזאת, ועדין קורין אותה בארץ ישראל. ויש שקורין אם בחקותי עד קוממיות בשביל ונתתי גשמיכם בעתם, כי הוא יום הזכרת גבורת גשמים.³⁴

ברכת הודאה - ברכות דף נט עמוד ב

משנה: על הגשמים ועל הבשורות הטובות אומר ברוך הטוב והמטיב (ברכות פרק ט משנה ב)
 גמרא: מאימתי מברכין על הגשמים - משיצא חתן לקראת כלה.³⁵ מאי מברכין? אמר רב יהודה: מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת לנו. ורבי יוחנן מסיים בה הכי: אילו פיננו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך ה' אלהינו... עד תשתחוה, ברוך אתה ה' רוב ההודאות. רוב ההודאות ולא כל ההודאות? - אמר רבא: אימא האל ההודאות. אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו רוב ההודאות והאל ההודאות.³⁶

מתפללים או לא מתפללים על ריבוי גשמים – מסכת תענית

פרק ג משנה ח: על כל צרה שלא תבוא על הציבור³⁷ מתריעין עליהן, חוץ מרוב גשמים.³⁸

חג שמח**פתקא טבא וחורף גשום בריא ונעים****מחלקי המים**

³³ ר' אברהם ב"ר יצחק (הראב"י) מהעיר נרבוניה שבפרובנס (דרום צרפת). נולד בנרבוניה בערך בשנת ד"א תתמ"ה [1085] ונפטר שם בתחילת שנת תתק"ט [1158]. בחיר תלמידיו, שלימים נעשה גם חתנו, הוא הראב"ד (ר' אברהם בן דוד) בעל הפלוגתא הידוע של הרמב"ם. ראב"י כתב את ספר 'האשכול', שהוא עיבוד ותמצות של ספרו של רבו ר"י בן ברזילי 'העיתים'. הספר כולל 25 פרקים בנושאים שונים, רובם בתחומי אורח חיים ויורה דעה (מתוך פרויקט השו"ת של בר אילן).

³⁴ הרי לנו תזכורת למנהג ארץ ישראל קדום שהיו קוראים בפרשת הברכה של פרשת בחוקותי בשמיני עצרת! משל אומרים, לאחר כל תפילותינו ובקשותינו ותחנונינו בימים נוראים (סליחות) ובחג הסוכות (הושענות), אין לנו שיר אלא פסוקים כהויתם בתורה: "אם בַּחֲקֵתִי תִלְכוּ וְאֶת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אִתָּם: וְנִתַּתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעֵתָם וְנִתְּנָה הָאָרֶץ יְבוּלָה וְעַץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִי: וְהַשִּׁיג לְכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר וּבְצִיר יִשְׁיג אֶת זֶרַע וְאֶכְלֶתֶם לַחֲמֶכֶם לְשִׁבְעָה וְיִשְׂבַּתֶּם לְבָטַח בְּאֶרְצְכֶם: וְנִתַּתִּי שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ וּשְׂכַבְתֶּם וְאִין מְחִירִד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רְעָה מִן הָאָרֶץ וְחָרֵב לֹא תַעֲבֹר בְּאֶרְצְכֶם ... וּפְנִיתִי אֵלֵיכֶם וְהִפְרִיתִי אֶתְכֶם וְהִרְבִּיתִי אֶתְכֶם וְהִקְמִיתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם ... וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וְאִתָּם תִּהְיוּ לִי לְעַם: אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵהֵיטֵר לְהֵם עֲבָדִים וְאֲשַׁבֵּר מַטְּ עַלְכֶם וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת". שמה נחדש מנהג קריאה זה בשמיני עצרת או לפחות נשלב אותו בתוך הקריאה החוזרת על עצמה אינסוף פעמים של פרשת וזאת הברכה?

³⁵ רש"י: "שהמים קבוצים על הארץ, וכשהטיפה נופלת עליהם, טיפה תחתונה בולטת לקראתה". שטיינזלץ: "כלומר שיש שלוליות מים בחוץ, וטיפות המים הבאות מלמעלה (החתן), מקפצות כנגדן טיפות מלמטה (הכלה)".

³⁶ בין אם התפללו על הגשם או אפילו התענינו והתרענו, בין אם לאו, צריך לברך ברכת הודאה על הגשם שירד. ראה הנוסח בירושלמי (ברכות פרק ט דף יד עמוד א): "רבי יהודה בר יחזקאל אמר אבא מברך על ירדת גשמים יתגדל ויתקדש ויתברך ויתרומם שמך מלכינו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו שאת ממניען זו מזו כי יגרע נטפי מים ... ר' יוסי בר יעקב אמר: אלף אלפין ורבי ריבון חייבין להודות לשמך מלכינו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו שאת גומל טובה לחייבים". לנוסחאות נוספות, ראה בראשית רבה יג טו, דברים רבה ז ו. ובכולם יש אולי מקורות קדומים לתפילת נשמת כל חי שאנו אומרים בסוף פסוקי דזמרה בשבת ומועד. וכבר הבאנו בהערה 21 לעיל שעל גשם שירד לאחר תענית (לאחר הפסקת גשמים ארוכה, כמה?) היו קוראים את ההלל הגדול.

³⁷ נראה שזהו המקור לביטוי השגור בפי כל: "על כל צרה שלא תבוא"

³⁸ חיזוק לדעה זו נמצא בגמרא תענית, שוב בסיפור של חוני המעגל: "אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת שירדו, כך התפלל וילכו להם. אמר להם: כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה". לעומת זאת מצאנו שם דעה אחרת: "שאלו את רבי אליעזר: עד היכן גשמים יורדין ויתפללו שלא ירדו? - אמר להם: כדי שיעמוד אדם בקרן אפל, וישכשך רגליו במים". ולהלכה נפסק ברמב"ם שיש הבדל בין חוצה לארץ ובין ארץ ישראל. ואלה דבריו בהלכות תעניות פרק ב, פרק בו הוא מונה את כל "הצרות שלא תבואנה" שמתענים ומתריעים עליהן: "אלו הן הצרות של ציבור שמתענין ומתריעין עליהם, על הצרת שונאי ישראל לישראל, ועל החרב, ועל הדבר, ועל חיה רעה, ועל הארבה, ועל החסיל, ועל השדפון, ועל הירקון, ועל המפולת, ועל החלאים, ועל המזונות, ועל המטר ... על המטר כיצד? הרי שרבו עליהן גשמים עד שיצרו להן הרי אלו מתפללין עליהן, שאין לך צרה יתירה מזו שהבתים נופלין ונמצאו בתיהן קבריהן. ובארץ ישראל אין מתפללין על רוב הגשמים מפני שהיא ארץ הרים ובתיהם בנויים באבנים ורוב הגשמים טובה להן ואין מתענין להעביר הטובה". אבל הכהן הגדול בים הכיפורים היה מתפלל על אנשי השרון: "שלא ייעשו בתיהם קבריהם". והשרון הוא בוודאי חלק מארץ ישראל.